

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 94:2-674]:930.25(477.43/.44)"192"

© ПАНАСЮК Михайло

аспірант кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, Україна, 21001 (pm.vin@ukr.net)

© PANASIUK Mykhailo

graduate student of the Department of History and Culture of Ukraine of the Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynsky State Pedagogical University, 9, Ostroz'koho str., Vinnytsia, Ukraine, 21001 (pm.vin@ukr.net)

ORCID: [https:// orcid.org/0000-0003-3497-1270](https://orcid.org/0000-0003-3497-1270)

Бібліографічний опис статті: Panasiuk M. (2021). Dokumenty Derzhavnoho arkhivu Vinnyts'koyi oblasti pro mizhkonfesiynu borot'bu na Podilli (1920-ti roky) [Documents of the State Archives of Vinnytsia Region on the Interfaith Struggle in Podillya (1920s)]. *Svit Clio* [Clio World], 4(3-4), 50-58. [in Ukrainian].

ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРО МІЖКОНФЕСІЙНУ БОРОТЬБУ НА ПОДІЛЛІ (1920-ті РОКИ)

Анотація. Метою дослідження є аналіз типологічно-видового складу та інформаційного потенціалу документів із фондів Державного архіву Вінницької області (далі – ДАВіО), що відображають міжконфесійні суперечності діяльності православних церков у регіоні Східного Поділля в 1920-х рр. **Методологія** дослідження окреслена принципами науковості, історизму, об'єктивності та системності. Автор використав методи архівної евристики, аналізу та синтезу документальних джерел. **Наукова новизна.** полягає у визначенні типологічно-видового складу та інформаційного потенціалу документів із фондів Державного архіву Вінницької області, що розкривають передумови, обставини, перебіг і наслідки міжконфесійної боротьби православних церков у цьому регіоні України в 1920-х рр. Окремі фонди ДАВіО містять значний масив неопублікованих документальних джерел, що стосуються релігійної ситуації на Східному Поділлі у визначений хронологічний період. Матеріали, що зберігаються в архіві, роблять можливим розкриття сутності та значення міжконфесійної боротьби, показують роль більшовицької держави загалом і місцевої влади зокрема в генеруванні та загостренні напруги в стосунках між православними конфесіями в регіоні. Зі змісту документів стає зрозумілим, що радянська влада відкрито використовувала окремі новостворені релігійні конфесії в боротьбі з традиційним Православ'ям, а підтримка «розколу» мала на меті загальне послаблення релігійного впливу в суспільстві. Надзвичайно інформативними для вивчення проблеми є матеріали протоколів засідань окружних комітетів партії більшовиків, що розкривають мету, завдання та форми боротьби з церквою, характеризують конфесійну ситуацію на Поділлі. Широкий масив документів із фондів ДАВіО становлять матеріали, що висвітлюють діяльність релігійних громад, їхні стосунки з державними органами, розкривають особливості процесу реєстрації громад. В архіві збереглися списки релігійних громад багатьох районів Вінницького, Могилівського, Гайсинського, Тульчинського округів Подільської губернії. Більшість місцевого населення належала до православних конфесій. Зміст документів засвідчує, що найбільшим впливом на вірян вирізнялися Російська православна церква (слов'янська), Українська автокефальна православна церква, Обновленська церква та Братське об'єднання парафій Української Православної Автокефальної Церкви (далі – БОПУПАЦ). Низка документів архіву характеризують ставлення партійного керівництва до окремих конфесійних об'єднань, священників, дияконів і ченців, які зазнавали найбільших утисків. **Висновки.** У фондах ДАВіО наразі зберігаються документи, що містять інформацію з проблеми міжконфесійної боротьби православних церков у регіоні Східного Поділля в 1920-х рр. Окреслений

документальний масив охоплює матеріали про діяльність провідних православних конфесій: РПЦ, УАПЦ, обновленської церкви, БОПУПАЦ, відображають політику радянської влади щодо релігії та церкви, зокрема здійснення атеїстичної пропаганди, розпалювання міжконфесійної ворожнечі. Матеріали ДАВіО дають можливість проаналізувати релігійну палітру більшості районів Вінницької, Гайсинської, Тульчинської, Могилівської округ Подільської губернії, виникнення конфліктів на конфесійному ґрунті, позицію представників влади в цьому питанні. Документи дають змогу з'ясувати «особливе ставлення» більшовицьких діячів до старої тихонівської церкви та УАПЦ як головних противників режиму. Широко представлені матеріали, що висвітлюють питання реєстрації релігійних громад, з-поміж яких зразки установчих документів, списки засновників, статуту, договори, заяви, квитанції про оплату гербового збору та ін. Ці матеріали також уможливають визначити соціальну належність вірян окремих церков. Частина матеріалів дає змогу простежити регламентацію життя служителів культу, а саме: порядок їх переміщення, реєстрації та обліку, порядок зречення сану тощо. У найширшому плані наявні у фондах ДАВіО документи дають можливість схарактеризувати сутність і динаміку трансформаційних процесів релігійного життя на Поділлі в 1920-х рр.

Ключові слова: архівні документи, антирелігійна політика, Державний архів Вінницької області, міжконфесійна боротьба, православна церква, релігійні громади.

DOCUMENTS OF THE STATE ARCHIVE OF VINNITSA REGION ON THE INTERCONFESSIONAL STRUGGLE IN PODILLA (1920S)

Abstract. *The study aims to analyze the typological and species composition and information potential of documents from the State Archives of the Vinnytsia Region (hereinafter - SAViR), reflecting the interfaith contradictions of the Orthodox Churches in the Eastern Podillya region in the 1920s. The research methodology is outlined by the principles of scientificity, historicism, objectivity and systematicity. The author uses the methods of archival heuristics, analysis and synthesis of documentary sources. The scientific novelty is to determine the typological and species composition and information potential of documents from the funds of the State Archives of the Vinnytsia region, revealing the preconditions, circumstances, course and consequences of the interfaith struggle of Orthodox churches in this region of Ukraine in the 1920s. Some SAViR funds contain unpublished documentary sources related to the religious situation in Eastern Podillya during a certain chronological period. The materials stored in the archive allow us to reveal the essence and significance of the interfaith struggle, show the role of the Bolshevik state in general and local authorities in particular in generating and exacerbating tensions between Orthodox denominations in the region. The contents of the documents clarify that the Soviet authorities openly used certain newly formed religious denominations in the struggle against traditional Orthodoxy and that the support for the "split" was aimed at a general weakening of religious influence in society. The materials of the minutes of the meetings of the district committees of the Bolshevik Party, which reveal the purpose, tasks and forms of struggle against the church, characterize the confessional situation in Podolia are extremely informative for studying the problem. A wide range of documents from the SAViR funds are materials that cover the activities of religious communities, their relations with government agencies, reveal the features of the process of community registration. The archive contains lists of religious communities of many districts of Vinnytsia, Mohyliv, Haisyn, and Tulchyn Districts of Podil Pprovince. The vast majority of the local population testified to their affiliation with the Orthodox denominations. The content of the documents testifies that the Russian Orthodox Church (Slavic), the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, the Renewal Church and the Fraternal Association of Parishes of the Ukrainian Orthodox Autocephalous Church (hereinafter - FAPUO) had the greatest influence on believers. Some archival documents characterize the attitude of the party leadership to certain denominations, priests, deacons and monks, who were subjected to the greatest persecution.*

Conclusions. *The SAViR funds currently contain documents containing information on the problem of the interfaith struggle of the Orthodox Churches in the region of Eastern Podillya in the 1920s. The outlined documentary includes materials on the activities of leading Orthodox denominations, reflect the policy of the Soviet government on religion and the church, including atheistic propaganda, incitement to interfaith hatred. SAViR materials provide an opportunity to analyze the religious palette of most districts of Vinnytsia, Haisyn, Tulchyn, Mohyliv Districts of Podil Province, the emergence of conflicts on religious grounds, the position of government officials on this issue. The documents reveal the "special attitude" of Bolshevik authority to the old Tikhon Church and the UAOC as the main opponents of the regime. Materials covering the issue of registration of religious*

communities are widely presented. These include samples of constituent documents, lists of founders, statutes, agreements, statements, receipts for payment of the stamp duty and more. These materials also make it possible to determine the social affiliation of the believers of individual churches. Some of the materials allow us to trace the regulation of the life of ministers of worship, namely the order of their movement, registration and accounting, the order of resignation, and so on. In the broadest sense of the available SAViR funds, the documents provide an opportunity to characterize the essence and dynamics of the transformational processes of religious life in Podillya during the 1920s.

Key words: *archival documents, anti-religious policy, the State Archives of Vinnytsia region, interfaith struggle, the Orthodox Church, religious communities.*

Постановка проблеми. Роль православної церкви в житті українського суспільства завжди була важливою. Унаслідок різних політичних, економічних, соціальних чи культурних обставин православна церква в Україні не зберегла своєї єдності, перестала бути єдиним духовним орієнтиром та конфесіювалася. Ці процеси неминуче позначилися на становищі церкви, її стосунках із державою та окремими політичними режимами, що мали вплив на українське суспільство.

У сучасних умовах взаємини держави та церкви простежуються передусім у нормативно-правовій сфері. Українська держава законодавчо визначає норми та правила, що регулюють діяльність релігійних організацій. Попри це, між окремими православними конфесіями встановилися напружені, подекуди навіть ворожі стосунки, загострюються питання реєстрації нових релігійних громад, перехід їх з однієї конфесії до іншої, передання храмів, церковного майна тощо. Усе частіше для відстоювання своїх прав віряни звертаються до суду.

Поглиблення міжконфесійних суперечок зумовлене не лише актуальною суспільно-політичною ситуацією в Україні, але й наслідками тривалої, майже столітньої історії державно-церковних взаємин, започаткованих ще в часи утвердження радянської влади на початку 1920-х рр. Більшовицька атеїстична держава тоді підтримувала окремі релігійні організації, відрито створювала нові церковні структури, вносила розбрат у життя вірян. З'ясувати характер політики радянської влади стосовно релігійних організацій є актуальним завданням сучасних історичних досліджень, що потребують розроблення відповідної джерельної бази. Одним із регіонів України, на теренах якого в 1920-х рр. відбувалися активні процеси міжконфесійного протистояння, що навмисно провокувала, заохочувала та підтримувала атеїстична влада, було Східне Поділля. У фондах Державного архіву Вінницької області зберігається чимало неопублікованих документів, що розкривають передумови, обставини, перебіг і наслідки міжконфесійної боротьби православних церков у цьому регіоні України в 1920-х рр., висвітлюють діяльність релігійних громад, їхні стосунки з державними органами, характеризують ставлення партійного керівництва до окремих конфесійних об'єднань та їхнього кліру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські дослідники не раз приділяли увагу аналізу релігійної ситуації та міжконфесійних стосунків у радянській Україні. Зокрема, Б. Андрусишин, аналізуючи ставлення влади до православних і протестантських церков, дійшов висновку про те, що міжконфесійна боротьба в Українській СРР у 1920-х рр. була зумовлена саме активним втручанням більшовицького режиму в церковне життя [1]. Історіографію проблеми розвитку релігійного руху в Україні в 1920-х рр. проаналізував С. Дровозюк [20]. Архівні документи радянських спецслужб – ВНК (ВУНК), ДПУ, НКВС, КДБ, – що висвітлюють діяльність релігійних конфесій у 1920-1950-х рр., схарактеризувала Л. Бабенко [2]. Сучасній історіографії стосунків радянської держави та православних конфесій в Україні в 1920-30-х рр. приділив увагу О. Ігнатуша. Дослідник спостеріг те, що окремі джерела з фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ) стали доступними науковцям ще на початку 1990-х рр. Питання специфіки та інформаційних можливостей документів із фондів ЦДАГОУ та

Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ) було порушено в публікаціях Р. Пирога, С. Білоконя, Ю. Зінько, Ю. Подкура, О. Ігнатуши, І. Преловської, А. Киридон, Ю. Шаповала. Головні вектори політики панівної партії щодо релігійних організацій у 1920-30-х рр. визначив В. Пащенко. Серед стрижневих автор називає розкольницьку діяльність у середовищі духівництва та вірян, а також посилення міжконфесійних суперечностей [23]. До аналізу документів радянських спецслужб вдався О. Тригуб, з'ясовуючи місце та роль НКВС, його регіональних підрозділів у розколі РПЦ в Україні в 1922-1930-х рр. [26]. А. Киридон схарактеризувала комплекс джерел із проблеми державно-церковних відносин періоду 1920-1930-х рр.: матеріали ЦДАГОУ, ЦДАВОУ, Центрального державного історичного архіву в Києві (далі – ЦДІАК), Державного архіву Полтавської області (далі – ДАПО), Державного архіву Чернігівської області (далі – ДАЧО) та Державного архіву Харківської області (далі – ДАХО). На думку авторки, інструкції та обіжники НКВС УСРР, що регламентують порядок реєстрації громад, проведення молитовних чи організаційних зібрань, дають можливість зрозуміти неоднакове ставлення влади до окремих конфесій. Також А. Киридон зазначає, що група документів, насичена інформацією про роботу адміністративних відділів окружних виконавчих комітетів, районних, повітових, волосних виконавчих комітетів, сільських та міських рад, дає змогу з'ясувати міжцерковні стосунки й окреслити діяльність релігійних організацій. За словами авторки, важливе значення для вивчення міжконфесійної боротьби в Україні в 1920-х рр. має архівний фонд «Українська автокефальна православна церква», що зберігається в ЦДАВОУ. Не оминула увагою дослідниця й архівні документи, що стосуються Діяльно-Христової Церкви (ДХЦ), Української православної церкви на чолі з Іваном Павловським (УПЦ), українського екзархату РПЦ, Синодальної та Соборно-єпископської церков [24].

На основі документів з архівного фонду ДАВіО проблематику ролі православних конфесій у житті українців на теренах Поділля в 1920-х рр. досліджували А. Зінченко, О. Галамай, М. Олійник, К. Завальнюк. Одним із перших, хто на початку 1990-х рр. порушував у своїх роботах проблеми релігійного життя України в 1920-1930-х рр., був А. Зінченко. Учений, зокрема, досліджував історію УАПЦ на Поділлі [22]. О. Галамай приділила увагу з'ясуванню історичних передумов міжконфесійних конфліктів і ролі в них державних органів влади, проаналізувала загальний розвиток РПЦ, УАПЦ та Обновленської церкви на Поділлі в 1920-х рр. [3]. Становище римо-католицької церкви в цей період вивчав М. Олійник. Історик зосередив увагу на дослідженнях взаємовідносин радянської влади та церковної організації римо-католиків, особливостей реєстрації релігійних громад, зречення ченців, вилучення цінностей тощо [25]. Значну кількість матеріалів із фондів ДАВіО, що розкривають окремі питання релігійного протистояння в регіоні, використав у своїй праці К. Завальнюк [21].

Факт активного використання науковцями матеріалів ДАВіО, що висвітлюють релігійне життя православних конфесій у 1920-х рр., не знімає необхідності подальшого вивчення фондів цього архіву. Актуальним є дослідження документів і матеріалів, які розкривають зацікавленість органів радянської влади в посиленні міжконфесійної боротьби, містять висловлювання окремих представників влади щодо участі їх у цьому процесі, оцінку результатів релігійного протистояння, характеризують конфесійні протиріччя на рівні місцевих релігійних громад.

Мета і завдання дослідження Метою дослідження є аналіз типологічно-видового складу та інформаційного потенціалу документів із фондів Державного архіву Вінницької області, що відображають міжконфесійні суперечності в діяльності православних церков у регіоні Східного Поділля в 1920-х рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з форм антицерковної політики комуністичної влади на етапі формування тоталітарної однопартійної системи було дроблення церкви, інспірування розкольницької діяльності,

насадження ворожнечі між релігійними організаціями. Більшовицькі діячі були противниками будь-якої релігії, проте для досягнення своїх мет не гребували використовувати суперечності між різними релігійними течіями, ситуативно підтримували окремі конфесії та влаштовували відверте гоніння на інші, створювали нові церковні структури. Найперше більшовицька влада виявляла зацікавленість у зменшенні та поступовому нівелюванні впливу Російської православної церкви (РПЦ) як найбільш потужної структури. Новообраний патріарх Тихон невдовзі після більшовицького перевороту не раз публічно висловлювався з осудом політики більшовиків. Це ще більше загостило відносини між церквою та владою.

У 1921 р. інституційно оформлюється Українська автокефальна православна церква (УАПЦ). Більшовики ситуативно були зацікавлені у з'яві нової церковної структури, розуміючи, що це завдасть удару позиціям РПЦ в Україні, тому підтримали формування нової православної конфесії. Поряд із цим виникає та шириться так званий «обновленський» рух, фактично повністю організований та підтриманий комуністичною владою. В Україні обновленці були представлени організаціями «Жива церква» та Українська синодальна церква. Функціонувала також «Діяльно-Христова церква», що була, так би мовити, в опозиції до УАПЦ. На Поділлі діяла ще одна релігійна структура, створена Павлом Погорілком, що отримала назву Братське об'єднання парафій Української Православної Автокефальної Церкви (БОПУПАЦ). Потрібно зазначити, що «Жива церква», «Дільно-Христова церква» та БОПУПАЦ перебували під щільною опікою спецслужби – Державного політичного управління (ДПУ) УСРР.

У регіоні Східного Поділля в 1920-х рр. поширювали свою діяльність РПЦ («тихонівська», «словянська» церква), УАПЦ, Обновленська церква, а також БОПУПАЦ. Тамтешня конфесійна ситуація, становище цих структур у регіоні, взаємини партійно-державного апарату з православними церквами на Поділлі були предметом дослідження в багатьох працях вітчизняних істориків, чиї концептуальні положення та висновки ґрунтувалися на аналізі документів ДАВіО. Наразі у фондах обласного державного архіву зберігається значна кількість матеріалів 1920-х рр., що містять інформацію про особливості функціонування православних конфесій на Східному Поділлі.

Комплекс неопублікованих документів, що зберігається в архіві, містить інформацію про діяльність представників місцевих окружних комітетів щодо розгортання атеїстичної пропаганди та інших форм впливу на свідомість громадян з метою боротьби із впливом церкви [6].

У 1921-1922 рр. питаннями реєстрації релігійних громад та іншими церковними справами опікувався Народний комісаріат юстиції УСРР та його підвідділи. Окремі фонди ДАВіО розкривають специфіку цієї діяльності в регіоні, зокрема прийняття скарг, заяв від вірян, порядок передання храмів, вирішення конфліктних ситуацій, що виникали між прихильникам «тихонівської» церкви та УАПЦ. Найвні матеріали містять інформацію щодо практичної реалізації на Вінниччині декрету про відокремлення церкви від держави та школи від церкви [6; 9; 11; 13].

Атеїстична політика була невід'ємною складовою діяльності окружних партійних комітетів. На засіданнях парткомів порушували питання посилення ідеологічної пропаганди, створення гуртків, проведення конференцій, що мали на меті боротьбу із впливом церковних структур у краї. У протоколах Вінницького та Могилівського окрпарткомів зафіксовані докладні рекомендації щодо боротьби із впливом церкви, зокрема вказівки, як залучати до цієї справи інтелігенцію, працівників культури, комсомольців, скажімо, організувати «комсомольську пасху» чи «комсомольське різдво» [4-5]. У 1923 р. на Поділлі зафіксовані факти масової прощі вірян до місць з'яви релігійних чудес. Поширення цього явища в краї стало предметом обговорення на засіданнях окрпарткомів, де було оцінено конфесійну належність такого «народно-релігійного руху» саме тихонівській РПЦ [4-5].

Архівні документи засвідчують очевидну зацікавленість партійних функціонерів у розпалюванні конфліктів між різними релігійними групами. Підтверджують цей факт архівні матеріали, що стосуються Білопільського району, тодішнього Бердичівського округу Київської губернії (нині це територія Козятинського району Вінницької області). У звітах тамтешнього райвиконкому подибуємо інформацію щодо наявності боротьби між прихильниками тихонівської та автокефальної церков. На вимогу районних властей кожна сільська рада мала подавати такі відомості. Цікаво, що відповідні анкети, які заповнювали священнослужителі, містили запитання щодо мови богослужіння на кшталт: якою мовою здійснює пастир богослужіння, якою мовою повинно відбуватися богослужіння або ж якою мовою звершуються служби в храмі [17].

Значний інформаційний потенціал у контексті проблематики діяльності окремих православних конфесій на Східному Поділлі мають списки релігійних громад. У матеріалах ДАВіО вони представлені достатнього широко. Саме записуючись до тієї чи іншої церкви, громадяни висловлювали свої реальні конфесійні переконання. У документах відображено всю складність стосунків між громадянами – вірянами різних церков, які інколи набували форм відкритої релігійної боротьби між односельцями чи містянами. Досить характерним прикладом є формування на початку листопада 1922 р. списків релігійної громади села Остаповці Брацлавського району Тульчинської округи, більшість мешканців якого засвідчили свою належність до УАПЦ. Це передбачало створення в селі однієї релігійної громади. Проте не всі односельці погодилися з таким рішенням, «кілька душ у селі» (так у документі – Авт.) ініціювали збір підписів представників кожної родини про підтримку тієї чи тієї церкви. Як наслідок виявилось, що до автокефальної церкви належить 324 особи, прихильниками «екзархівців» РПЦ є 58 осіб, а нейтральну позицію задекларували 34 односельці. Отже, частина жителів просто приховали свої релігійні уподобання, а по селу ширився клімат неприязні на конфесійному ґрунті [14, арк. 43-45]. У справах цього фонду наявні також відомості про конфесійну належність населення сіл усього Брацлавського району. Документи чітко фіксують поділ вірян на автокефалістів, православних і старообрядців, проте чисельність вірян інших релігійних груп встановити важко.

У фондах архіву зберігаються докладні списки членів православних релігійних громад Гайсинської, Тульчинської та Могилівської округ. Ці документи відображають палітру релігійної ситуації в регіоні Східного Поділля, демонструють діяльність місцевої влади в церковному питанні. Матеріали відображають соціальну структуру вірян, належність окремих категорій до певної конфесії. Більшість фігурантів цих списків – селяни-хлібороби, багато з яких були неписьменними [10, арк. 16-101].

Документи окремих справ фондів адміністративних відділів окружних виконкомів містять інформаційний контент, що дає змогу схарактеризувати ставлення окружного та районного керівництва до православних конфесій. РПЦ (зазначена в документах як «тихонівська», «слов'янська») партійні функціонери часто характеризували як «куркульську» церкву, а її духовенство як реакційне («чорносотенні попи»). Натомість УАПЦ розцінювали як «петлюрівську», а її вірян ще називали «автокефалістами-самосвятами» [12, арк. 85]. Інспіруючи наростання міжконфесійної напруженості, окружна влада мала ще й звітувати про свої «досягнення» в антицерковній діяльності, як це, наприклад, видно з доповіді про політичний стан Вінницької округи за 1924 р. Документ демонструє позитивну для більшовицького режиму динаміку змін. Кількість громад РПЦ, що на початку року складала 250 парафій, на кінець року зменшилася до 95-100. Чисельність парафій обновленської церкви завдяки «старанням» місцевих чиновників зросла з 3-4 релігійних громад до 125-130. До 34-х парафій зросла чисельність опозиційної до «тихонівців» БОПУПАЦ. У стані стагнації перебувала УАПЦ – чисельність її парафій протягом року залишалася незмінною (67 громад). Попри це, доповідач визнав, що

віряни, незважаючи на суттєве зростання чисельності парафій обновленської церкви, підтримують її лише частково. Найпотужнішою на Вінниччині була екзархія словацька церква (РПЦ), а на другому місці за популярністю перебувала УАПЦ. У документі зазначено було й оцінку обновленської церкви, яка, на думку доповідача, не виконала свого завдання. Ішлося про те, що віряни були налякані тихонівською пропагандою, а обновленці скомпрометовані як «розкольники», як «чекіське», «більшовицьке» угруповання. Як прорадянську та розкольницьку значна частина православних вірян сприймали БОПУПАЦ. Отже, найбільшу підтримку населення у Вінницькій окрузі мала «стара реакційна тихонівщина» [7, арк. 86].

Висновки. Отже, у фондах Державного архіву Вінницької області наразі зберігаються документи, що містять інформацію з проблеми міжконфесійної боротьби православних церков у регіоні Східного Поділля в 1920-х рр. Окреслений документальний масив охоплює матеріали про діяльність провідних православних конфесій: РПЦ, УАПЦ, обновленської церкви, БОПУПАЦ, відображають політику радянської влади щодо релігії та церкви, зокрема здійснення атеїстичної пропаганди, розпалювання міжконфесійної ворожнечі.

Матеріали ДАВіО дають можливість проаналізувати релігійну палітру більшості районів Вінницької, Гайсинської, Тульчинської, Могилівської округ Подільської губернії, виникнення конфліктів на конфесійному ґрунті, позицію представників влади в цьому питанні. Документи дають змогу з'ясувати «особливе ставлення» більшовицьких діячів до старої тихонівської церкви та УАПЦ як головних противників режиму.

Широко представлені матеріали, що висвітлюють питання реєстрації релігійних громад, з-поміж яких зразки установчих документів, списки засновників, статuti, договори, заяви, квитанції про оплату гербового збору та ін. Ці матеріали також уможливають визначити соціальну належність вірян окремих церков. Частина матеріалів дає змогу простежити регламентацію життя служителів культу, а саме: порядок їх переміщення, реєстрації та обліку, порядок зречення сану тощо. У найширшому плані наявні у фондах ДАВіО документи дають можливість схарактеризувати сутність і динаміку трансформаційних процесів релігійного життя на Поділлі в 1920-х рр.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусишин Б. І., & Бондаренко В. Д. Формування державно-церковного антагонізму в УРСР у 20-30-х ХХ ст. Право. № 30. 2015. С. 80-92.
2. Бабенко Л. Документи органів державної безпеки УСРР-УРСР про діяльність релігійних конфесій у 1920-1950-х рр. Історія України: маловідомі імена, події, факти. Випуск 35. 2008. С. 298-310.
3. Галамай, О. М. Особливості радянської модернізації релігійного життя на Поділлі у 20-х рр. ХХ ст.: автореф. дис. канд. істор. наук, 07.00.01. Київ, 2006. 20 с.
4. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО). Ф. П-29. Вінницький окружний комітет КП(б)У, 1941 спр. 1923-1930 рр.
5. ДАВіО. Ф. П-31. Могилів-Подільський окружний комітет КП(б)У, 819 спр. 1923-1930 рр.
6. ДАВіО. Ф. Р-196. Вінницький окружний адміністративний відділ Вінницького окружного виконавчого комітету Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, 4570 спр. 1920-1930 рр.
7. ДАВіО. Ф. Р-196. Оп. 1. Спр. 79. 75 арк.
8. ДАВіО. Ф. Р-196. Оп. 1. Спр. 89. 107 арк.
9. ДАВіО. Ф. Р-489. Могилів-Подільський окружний виконавчий комітет Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, 1430 спр. 1923-1930 рр.
10. ДАВіО. Ф. Р-489. Оп. 1. Спр. 847. 367 арк.
11. ДАВіО. Ф. Р-595. Вінницький окружний виконавчий комітет Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, 2594 спр. 1922-1930 рр.
12. ДАВіО. Ф. Р-595. Оп. 11. Спр. 25. 688 арк.

13. ДАВіО. Ф. Р-687. Могилів-Подільський окружний адміністративний відділ Могилів-Подільського окружного виконавчого комітету Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, 204 спр., 1922-1930 рр.
14. ДАВіО. Ф. Р-1304. Виконавчий комітет Брацлавської районної Ради депутатів трудящих Оп. 4. Спр. 43. 193 арк.
15. ДАВіО. Ф. Р-2826. Гайсинський окружний адміністративний відділ Гайсинського окружного виконавчого комітету Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, 70 од. зб., 1922-1925 рр.
16. ДАВіО. Ф. 2827. Тульчинський окружний адміністративний відділ Тульчинського окружного виконавчого комітету Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, 233 од. зб., 1922-1930 рр.
17. ДАВіО. Ф. Р-4083. Білопільський районний виконавчий комітет Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, 303 од.зб., 1923-1924 рр.
18. ДАВіО. Ф. Р-4083. Оп. 1. Спр. 27. 299 арк.
19. ДАВіО. Ф. Р-4083. Оп. 1. Спр. 262. 486 арк.
20. Дровозюк С. І. Масовий релігійний рух в Україні у 20-х рр. ХХ ст.: історіографія проблеми. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. 2002. Вип. 4. С. 247-253.
21. Завальнюк К., & Стецюк Т. Релігійні «чудеса» на Поділлі (20-ті рр. ХХ ст.). Ред. колегія: З. Білик, Я. Дашкевич, Л. Моравська, Історія релігій в Україні. Науковий щорічник, Львів: Видавництво Львівського музею історії релігії «Логос», 2007. С. 409-419.
22. Зінченко А. Л. Благовістя національного духу. Українська православна церква на Поділлі в першій третині ХХ ст. Київ: Освіта, 1993. 256 с.
23. Ігнатуша О. М. Сучасна українська історіографія відносин православної церкви та радянської держави (1920-1930 ті рр.). Український історичний журнал. 2006. №2. С. 174-190.
24. Киридон А. М. Держава-Церква-Суспільство. Інверсна трансформація в Україні: монографія. Рівне: РІК КСУ, 2011. 216 с.
25. Олійник М. П. Політика радянської влади щодо римо-католицької церкви на Поділлі в роки НЕПу. *Wschodni Rocznik Humanistyczny*. Lublin. Т.ІХ. 2013. С. 339-348.
26. Тригуб О. П. Органи НКВС у реалізації розкольницької політики РПЦ в Україні 20-х рр. ХХ ст. Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу Києво-Могилянська академія. Серія: Історичні науки. Випуск 87. 2009. С. 72-77.

REFERENCES

1. Andrusyshyn, B. I., & Bondarenko, V. D. (2015). *Formuvannya derzhavno-tserkovnoho antahonizmu v URSS u 20-30-kykh XX st.* [Formation of state-church antagonism in the USSR in the 20-30s of the twentieth century]. *Pravo*, 30. 2015, 80-92. [in Ukrainian].
2. Babenko, L. (2008). *Dokumenty orhaniv derzhavnoyi bezpeky USRR-URSS pro diyal'nist' relihiynykh konfesiyy u 1920-1950-kykh rr.* [Documents of the state security bodies of the USSR-USSR on the activities of religious denominations in the 1920s and 1950s.]. *Istoriya Ukrayiny: malovidomi imena, podiyyi, fakty*. Vol. 35, 298-310. [in Ukrainian].
3. Halamay, O. M. (2006). *Osoblyvosti radyans'koyi modernizatsiyi relihiynoho zhyttya na Podilli u 20-kykh rr. XX st.* [Peculiarities of Soviet modernization of religious life in Podillia in the 1920s] (*Candidate's thesis*). Kyiv. [in Ukrainian].
4. Derzhavnyy arkhiv Vinnyts'koyi oblasti [State Archives of Vinnytsia Region – SAVR]. Fund П-29. *Vinnyts'kyy okruzhnyy komitet KP(b)U, 1923-1930 rr.* [Vinnytsia District Committee of the CP(b)U, 1923-1930]. [in Ukrainian].
5. SAVR. Fund П-31. *Mohyliv-Podil's'kyy okruzhnyy komitet KP(b)U 1923-1930 rr.* [Mohyliv-Podilsky District Committee of the CP(b)U, 1923-1930], [in Ukrainian].
6. SAVR. Fund. P-196. *Vinnyts'kyy okruzhnyy administratyvnyy viddil Vinnyts'koho okruzhnoho vykonavchoho komitetu Rady robotnychyykh, selyans'kykh ta chervonoarmiy's'kykh deputativ, 1920-1930 rr.* [Vinnytsia District Administrative Department of the Vinnytsia District Executive Committee of the Council of Workers', Peasants' and Red Army Deputies, 1920-1930]. [in Ukrainian].
7. SAVR. Fund. P-196. Inventory 1. File. 79. [in Ukrainian].
8. SAVR. Fund. P-196. Inventory 1. File. 89. [in Ukrainian].
9. SAVR. Fund. P-489. *Mohyliv-Podil's'kyy okruzhnyy vykonavchyy komitet Rady robotnychyykh, selyans'kykh ta chervonoarmiy's'kykh deputativ, 1923-1930 rr.* [Mohyliv-Podilsky District Executive

Committee of the Council of Workers ', Peasants' and Red Army Deputies, 1923-1930).[in Ukrainian].

10. SAVR. Fund. P-489. Inventory 1. File. 847. [in Ukrainian].

11. SAVR. Fund. P-595. *Vinnyts'kyi okruzhnyy vykonavchyy komitet Rady robotnychykh, selyans'kykh ta chervonoarmiys'kykh deputativ, 1922-1930 rr.* [Vinnytsia District Executive Committee of the Council of Workers ', Peasants' and Red Army Deputies, 1922-1930]. [in Ukrainian].

12. SAVR. Fund. P-595. Inventory 11. File. 25. [in Ukrainian].

13. SAVR. Fund. P-687. *Mohyliv-Podil's'kyi okruzhnyy administratyvnyy viddil Mohyliv-Podil's'koho okruzhnoho vykonavchoho komitetu Rady robotnychykh, selyans'kykh ta chervonoarmiys'kykh deputativ, 1922-1930 rr.* [Mohyliv-Podil'skyi District Administrative Department of the Mohyliv-Podil'skyi District Executive Committee of the Council of Workers', Peasants' and Red Army Deputies, 1922-1930][in Ukrainian].

14. SAVR. Fund. P-1304. *Vykonavchyy komitet Bratslavs'koyi rayonnoyi Rady deputativ trudyashchykh* [Executive Committee of the Bratslav District Council of Workers' Deputies]. Inventory 4. File. 43. [in Ukrainian].

15. SAVR. Fund. P-2826. *Haysyn's'kyi okruzhnyy administratyvnyy viddil Haysyn's'koho okruzhnoho vykonavchoho komitetu Rady robotnychykh, selyans'kykh ta chervonoarmiys'kykh deputativ, 1922-1925 rr.* [Haisyn District Administrative Department of the Haisyn District Executive Committee of the Council of Workers ', Peasants' and Red Army Deputies, 1922-1925]. [in Ukrainian].

16. SAVR. Fund. P-2827. *Tul'chyn's'kyi okruzhnyy administratyvnyy viddil Tul'chyn's'koho okruzhnoho vykonavchoho komitetu Rady robotnychykh, selyans'kykh ta chervonoarmiys'kykh deputativ, 1922-1930 rr.* [Tulchyn District Administrative Department of the Tulchyn District Executive Committee of the Council of Workers ', Peasants' and Red Army Deputies, 1922-1930] [in Ukrainian].

17. SAVR. Fund. P-4083. *Bilopil's'kyi rayonnyy vykonavchyy komitet Rady robotnychykh, selyans'kykh i chervonoarmiys'kykh deputativ, 1923-1924 rr.* [Bilopil District Executive Committee of the Council of Workers ', Peasants' and Red Army Deputies, 1923-1924][in Ukrainian].

18. SAVR. Fund. P-4083. Inventory 1. File. 27. [in Ukrainian].

19. SAVR. Fund. P-4083. Inventory 1. File. 262. [in Ukrainian].

20. Drovozyuk, S. I. (2002). *Masovyy relihiynny rukh v Ukrayini u 20-kh rr. XX st.: istoriohrafiya problemy* [Mass religious movement in Ukraine in the 20s of the XX century: historiography of the problem]. *Naukovi zapysky Vinnyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhayla Kotsyubyn's'koho. Seriya: Istoryia*, 4, 247-253. [in Ukrainian].

21. Zaval'nyuk, K., & Stetsyuk, T. (2007). *Relihiyni «chudesa» na Podilli (20-ti rr. XX st.)* [Religious "miracles" in Podillya (1920s)]. *Istoryia relihiy v Ukrayini. Naukovyy shchorichnyk, L'viv: Vydavnytstvo L'viv's'koho muzeyu istoriyi relihiyi «Lohos»*, 409-419. [in Ukrainian].

22. Zinchenko, A. L. (1993). *Blahovistya natsional'noho dukhu. Ukrayins'ka pravoslavna tserkva na Podilli v pershiy tretyni XX st.* [The gospel of the national spirit. Ukrainian Orthodox Church in Podillya in the first third of the twentieth century]. Kyiv: Osvita. [in Ukrainian].

23. Ihnatusha, O. M. (2006). *Suchasna ukrayins'ka istoriohrafiya vidnosyn pravoslavnoyi tserkvy ta radyans'koyi derzhavy (1920-1930 ti rr.)* [Modern Ukrainian historiography of relations between the Orthodox Church and the Soviet state (1920-1930)] *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal [Ukrainian Historical Journal]*, 2, 174-190. [in Ukrainian].

24. Kyrydon, A. M. (2011). *Derzhava-Tserkva-Suspil'stvo. Inversna transformatsiya v Ukrayini* [State-Church-Society. Inverse transformation in Ukraine]. Rivne: RIK KSU. [in Ukrainian].

25. Oliynyk, M. P. (2013). *Polityka radyans'koyi vlady shchodo rymo-katolyts'koyi tserkvy na Podilli v roky NEPu* [The policy of the Soviet government towards the Roman Catholic Church in Podillya during the NEP]. *Wschodni Rocznik Humanistyczny. Lublin. IX*, 339-348. [in Ukrainian].

26. Tryhub, O. P. (2009). *Orhany NKVS u realizatsiyi rozkol'nyts'koyi polityky RPTS v Ukrayini 20-kh rr. XX st.* [NKVD bodies in the implementation of the divisive policy of the Russian Orthodox Church in Ukraine in the 20s of the twentieth century]. *Naukovi pratsi Chornomors'koho derzhavnoho universytetu im. Petra Mohyly kompleksu Kyuevo-Mohylyans'ka akademiya. Seriya: Istorychni nauky. Vol. 87*, 72-77.

Надійшла до редколегії | Received 16.07.2021

Прорецензована | Reviewed 30.07.2021

Рекомендована до друку | Accepted 16.08.2021